

12. СЪЮЗИ

Съюзите служат за обозначаване на връзка между изречения, както и между части на изречения. Освен онези, които са само съюзи, напр. *i* (и), *a* (а), *ili* (или), *da* (че; да, нека), *ako* (ако), *dok* (докато), *čim* (щом), *jer* (защото, понеже), *mada* (въпреки че, макар че) и т.н., някои функционират и като наречия, и затова ги наричаме **несъщински съюзи**. Такива са *kad(a)* (когато), *kako* (както), *već* (а), *pošto* (тъй като, понеже; след като), *samo* (но, а), *zato* (затова) и още няколко по-редки. Например, *kad(a)* е наречие в *Kad se vraćaš?* (Кога се връщаш?), а съюз в *Razgovaraćemo kad se budem vratio* (Ще разговаряме, когато се върна).

Съюзни изрази

Функция на съюзи имат и съчетания от две, три или повече думи, напр. *kao što* (както), *tek što* (тъкмо), *zato što* (затова че), *kao da* (като че ли), *a da* (без да), *budući da* (тъй като), *ma kako* (както и да), *ma koliko* (колкото и да), *kako god* (както и да), *koliko god* (колкото и да), *osim ako* (освен ако), *pa ipak* (но все пак), *pa makar* (дори и), *a kamoli* (а какво ли, а камо ли), *zbog toga što* (затова че), *s obzirom (na to) da* (като се има пред вид, че), *bez obzira (na to) što* (независимо от това, че) и т.н.

12.1. ВИДОВЕ СЪЮЗИ

Според вида на изреченията, които свързват, съюзите могат да бъдат **съчинителни** (координативни, конюнктори) и **подчинителни** (субординативни, субюнктори). Според

значението си първите се делят на:

Видове съчинителни съюзи

- **съединителни** (копулативни), напр. *i* (и), *pa* (и, та, па), *te* (и), *ni/niti* (нито... нито): последният се използва в отрицателни изречения, в двойка с още едно *ni/niti* или някое друго отрицание;

- **разделителни** (дизюнктивни), напр. *ili* (или) (често в двойка *ili...ili*), *bilo...bilo* (било... било) (винаги в двойка), *odnosno* (или, съответно, респективно);

- **противопоставителни** (адверзативни), напр. *a* (а), *ali* (но), *nego* (а), *već* (а);

- **заключителни** (конклузивни), напр. *dakle* (значи, следователно), *stoga* (поради това), *zato* (затова).

Подчинителните съюзи се делят въз основа на видовете подчинени изречения, които въвеждат, на такива за време, причина, цел, отстъпване и други, за което ще стане дума по-подробно в глава 21.

12.2. СЪЮЗЪТ DA

Съюз с най-широка и разнообразна употреба е, без съмнение, подчинителният съюз *da* (че; да, нека, за да)⁵⁸. Той се появява преди всичко в изявителни (допълнителни и подложни) изречения, напр.:

Javio mi je *da* će zakasniti. (Обади ми се, че ще закъснее)

Vidi se *da* nemaš iskustva. (Вижда се, че нямаш опит)

58 Както и повечето едносрични съюзи, *da* е без ударение (освен в съчетанието *da li*): по това се различава от утвърдителната частица *dà* или *dâ* (виж 13.2).

но и в изречения за цел, напр.:

Pridite *da* vas pogledam. (Приближете се, за да ви видя)

в изречения за следствие, напр.:

Toliko je vruće *da* se asfalt topi. (Толкова е горещо, че асфалтът се топи)

в условни иреални за миналото и в един вариант условни за настоящето, напр.:

Da se nije izmakao, poginuo bi. (Ако не се беше отместил, щеше да загине)

Pomagaо bih vam *da* mogu (= kad bih pomogaо). (Бих ви помогнал, ако можех)

в някои изречения за време, напр.:

Ima tri nedelje *da* nisam izašao iz kuće. (Има три седмици, откакто не съм излизал от къщи)

в конструкции, които изразяват желание, предложение или енергична заповед:

Da se odmorimo malo. (Нека си починем малко)

Da se nisi makao! (Да не си мръднал!)

с въпросителни думи като израз на колебание, напр.:

Šta *da* se radi? (Какво да се прави?)

Kako *da* mu pomognemo? (Как да му помогнем?)

Da + сегашно време вместо инфинитив

12.2.1. Структурата *da* + сегашно време след модални глаголи е еквивалентна на инфинитив, напр. *Možemo da uđemo* (= možemo ući) (Можем да влезем); *Nisi smeо to da radiš* (= nisi to smeо raditi) (Да не си посмял да правиш това). В много случаи, поне в екавските говори, тя е много по-обичайна, напр. *Hoću da spavam* (Искам да спя); *Boje se*

da priznaju istinu (Боят се да признаят истината); *Nije stigla da se odmori* (Не успя да си почине): инфинитивът тук би звучал архаично или като кроатизъм.

Da и što

12.2.2. При употреба понякога е трудно да се разграничи съюзът *da* от съюза *što*. По принцип, изречението, въведено с *da* е изявително, а онова с *što* – причинно, защото *da* преди всичко въвежда твърдение или нещо, което тепърва трябва да се осъществи, а *što* – готов факт:

Čujem *da se* Petar vratio (Чувам, че Петър се върнал).

Dobro je *što se* Petar vratio. (Добре е, че Петър се върна)

Понякога и двата съюза могат да се окажат в един и същ контекст, с минимална разлика в значението, напр.

Žali se *da* su ga zaboravili (Оплаква се, че са го забравили) (= on tvrdi, sa žaljenjem, da su ga zaboravili (той твърди, с оплакване, че са го забравили)).

Žali se *što* su ga zaboravili (Оплаква се, че са го забравили) (= on se žali zato što su ga zaboravili (той се оплаква затова, че са го забравили)).

В разговорната реч нередко се чуват форми като *Šteta je da niste došli* (Жалко, че не дойдохте) или *Ovaj metod ne samo da je lakši nego je i prijatniji* (Този метод не само че е по-лесен, но и по-приятен), за които повечето граматичи биха казали, че са по-правилни със съюза *što*.

12.3. ДРУГИ СЪЮЗИ

Što и *da* като номинализатори

Što, и по-рядко *da*, в комбинация с показателното местоимение *to* в съответния падеж служат като номинализатори, когато трябва подчинено изречение във функция на съществително (подлог, допълнение, обстоятелство) да се въведе в главното. Примери:

To što voli da crta još ne znači da će biti slikar.
(Това, че обича да рисува, все още не значи, че ще бъде художник)

Petlići se raspoznaju po tome što se tuku.
(Петлетата се разпознават по това, че се бият)

Nije bilo reči o tome da kandidati sami sebe predlažu. (Не стана дума за това кандидатите сами да се предлагат)

Kao što, kao da

12.3.1. Съюзите *kao* (както) и *nego* (а) свързват думи, а за въвеждане на изречение към тях се добавя *što* или *da* в зависимост от значението. Примери за едната и за другата функция:

(а) *Zaposlio se kao prodavac.* (Започна работа като продавач)

(б) *Došao sam kao što sam obećao.* (Дойдох, както обещах)

Veje kao da nikad neće prestati. (Духа, сякаш никога няма да спре)

Nego što, nego da

(а) *Imaš više sreće nego pameti.* (Имаш повече късмет, отколкото ум)

(б) *Platio si više nego što je trebalo.* (Плати повече, отколкото трябваше)

Bolje je da se vratimo nego da uzalud

čekamo. (По-добре да се върне,
отколкото да чакаме напразно)

Предлогът *osim* (освен) става съюз в съчетание с
što:

Nije uradila ništa *osim što* je obrisala prašinu.
(Не направи нищо, освен че избърса праха)

И към съюза *tek* (едва) се добавя *što*, когато
въвежда изречение, но с промяна на значението. Само *tek*
насочва към действие, което закъснява, напр.:

Mogu da dođem *tek* iduće nedelje. (Мога да
дойда едва следващата седмица)

Tek sam danas saznao za nesreću. (Едва днес
научих за нещастieto)

а *tek što* е еквивалентно на *čim*, т.е. посочва краткостта на
периода от време:

Tek što sam zaspao, probudio me telefon.
(Щом (едва що) заспах, ме събуди
телефона)

12.3.2. Съюзът *i* има основно значение на съчинителна
връзка както между думи (*juče i danas* (вчера и днес)), така
и между изречения (*Uključio sam peć i sada je toplo*
(Включих печката и сега е топло)). Трябва да го
разграничаваме от частицата *i* със значение 'takође' (също),
като напр. в:

I danas će padati kiša. (И днес ще вали)
Slično dejstvo ima *i* azotna kiselina. (Подобно
действие има и азотната киселина)

А вместо *i*

12.3.3. Когато съществува семантична разлика между две
изречения, макар и без изрично противопоставяне, вместо *i*
ще се употреби противопоставителният съюз *a*, напр.:

U Novom Sadu je pet stepeni, *a* u Beogradu sedam. (В Нови Сад е пет градуса, а в Белград – седем)

Mališan recituje *a* njegova sestra peva.
(Малчуганът рецитира, а сестра му пее)

A ще се употреби и също, когато свързваме две утвърдителни изречения, второто от които съдържа частицата *i* (= *takođe*), или две отрицателни, от които второто съдържа съюза *ni*:

Juče je padala kiša, *a i* danas će (= *a* padaće *i* danas). (Вчера валя дъжд, а и днес ще вали)
Juče nije padala kiša, *a ni* danas neće (*a* neće *ni* danas). (Вчера не е ваял дъжд, а и днес няма да вали)

Съчетанието *a da* (без да) се употребява за изречения за изключване, аналогично на немското *ohne dass*, френското *sans que* и подобни⁵⁹, но с глагол в отрицателна форма:

Prešao je granicu *a da* mu nisu tražili pasoš.
(Мина границата, без да му искат паспорт)

Ni и *niti*

12.3.4. Съюзът *ni* има по-дълга форма *niti*, която не е много обичайна при съчинителна връзка между думи:

Nisu sačuvani njegovi portreti *ni(ti)* fotografije. (Не са запазени [ните] негови портрети, нито снимки; Не са запазени негови портрети и снимки)

но е задължителен при свързване на изречения:

Nemam zaštitnika *niti* mi je potreban. (Нямам

⁵⁹ Под влияние на чужди форми и в сръбски се появява *bez da* (*Prešao je granicu bez da su mu tražili pasoš* (Мина границата, без да му искат паспорт)), но тази форма е недопустима в стандартния език.

защитник, а и не ми е необходим)

Съюзът *pa*

13.3.5. Съюзът *pa* означава последователност (напр. *Operi prednje pa zadnje staklo* (Измий предното, а след това и задното стъкло)) или причинно-следствено отношение (*Radili su pa se umorili* (Работиха и се умориха)) и служи за изброяване (*Najbliži Suncu je Merkur; pa Venera, pa Zemlja...* (Най-близка планета до Слънцето е Меркурий, след това Венера, след това Земята...)); често се комбинира с предлога *do* (*od petka pa do ponedeljka* (от петък та до понеделник); *Vodio je loptu do centra pa [sve] do gol-linije* (Водеше топката до центъра, а след това – чак до гол линията)). За употребата на *pa* като частица виж 13.4.4 по-долу.